

การเรียนรู้ระดับบัณฑิตศึกษา

ดร. ครรชิต มาลัยวงศ์, ราชบัณฑิต

ปัจจุบันนี้มีผู้สนใจเรียนวิชาการสาขาต่าง ๆ ในระดับบัณฑิตศึกษามากขึ้น สถาบันการศึกษาทั้งในภาครัฐและเอกชนต่างก็จัดหลักสูตรระดับบัณฑิตศึกษากันมากขึ้น บางหลักสูตรก็จัดขึ้นเพื่อส่งเสริมวิชาการให้ก้าวหน้าจริง บางหลักสูตรก็จัดขึ้นเพื่อสร้างรายรับเข้าสถาบันและอาจารย์ผู้สอน นอกจากนั้นยังมีบางหลักสูตรที่จัดขึ้นเพื่อให้ผู้จัดสามารถไต่เต้าไปสู่อำนาจทางการเมืองด้วย หลักสูตรเหล่านี้มีอะไรบ้าง และหลักสูตรไหนมีวัตถุประสงค์แบบใดนั้น ไม่ใช่สิ่งที่ต้องการจะกล่าวถึงในที่นี้ เพราะวัตถุประสงค์ของบทความนี้มุ่งเน้นที่จะแนะนำวิธีการศึกษาในหลักสูตรที่เอาจริงเอาจัง ส่วนหลักสูตรประเภทสร้างรายรับนั้นไม่ต้องแนะนำอะไรมาก เพราะมักจะมีลักษณะประเภท **จ่ายครบ จบง่าย** ทุกแห่งอยู่แล้ว

การเรียนหลักสูตรบัณฑิตศึกษาให้ได้ผลอันจะเป็นประโยชน์แก่ทั้งตนเองและประเทศนั้น จำเป็นจะต้องเตรียมตัวให้พร้อมทั้งด้านกาย ใจ และปัญญา โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือต้องรู้จักแสวงหาความรู้จากครูบาอาจารย์ จากเพื่อน จากสิ่งแวดล้อม และจากแหล่งความรู้ต่าง ๆ อย่างมีประสิทธิภาพ และได้ผล บทความนี้เขียนขึ้นเพื่อนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับการเตรียมตัวและและการแสวงหาความรู้แก่นักศึกษาระดับบัณฑิตทั้งหลาย และหวังว่านักศึกษาที่มีโอกาสอ่านเรื่องนี้จะพยายามคิดใคร่ครวญตามเนื้อหาที่นำเสนอ แล้วนำไปตัดแปลงประยุกต์ให้เกิดเป็นแนวทางของตนเองต่อไป

เริ่มด้วยวิสัยทัศน์และแผน

เวลานี้เรามักจะเน้นให้หน่วยงานต่าง ๆ ต้องมีวิสัยทัศน์ โดยเฉพาะมหาวิทยาลัยนั้นยิ่งจะต้องกำหนดวิสัยทัศน์ให้ผู้ที่เกี่ยวข้องเข้าใจตรงกันเพื่อจะได้กำหนดทิศทางและการดำเนินงาน ไปสู่วิสัยทัศน์นั้นให้ได้ ยกตัวอย่างเช่น มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี มีวิสัยทัศน์ดังนี้....

- มุ่งมั่น เป็นมหาวิทยาลัยใฝ่เรียนรู้
- มุ่งสู่ ความเป็นเลิศในเทคโนโลยีและการวิจัย
- มุ่งสร้าง ปณิธานในการสร้างบัณฑิตที่เก่งและดี
- มุ่งสร้าง ชื่อเสียงและเกียรติภูมิให้เป็นที่ภูมิใจของประชาคม
- มุ่งก้าว ไปสู่การเป็นมหาวิทยาลัยชั้นนำระดับโลก

การกำหนดวิสัยทัศน์นั้น ไม่ได้จำกัดว่าจะทำได้แต่เฉพาะหน่วยงานเท่านั้น คนทั่วไปก็สามารถกำหนดวิสัยทัศน์ของตนเองได้

นักศึกษาเองควรจะกำหนดวิสัยทัศน์ หรืออีกนัยหนึ่งก็คือมองไปในสู่ออนาคตว่าเราต้องการจะเป็นอะไร และการที่มาเรียนในระดับบัณฑิตศึกษานั้นจะทำให้เราเข้าใจสู่ออนาคตที่คาดหวังไว้หรือไม่ ชีวิตของคนเรานั้นไม่ได้ยืนยาวมากนัก การเสียเวลาในชีวิตไปสองปีเพื่อศึกษาในระดับปริญญาโท หรืออีกสามสี่ปีในระดับปริญญาเอกนั้นควรจะ ได้สิ่งตอบแทนที่คุ้มค่าจริง

การกำหนดวิสัยทัศน์นั้นก็เหมือนกับการวางเป้าหมายที่จะเดินทางไปให้ถึง เป้าหมายนี้ไม่ใช่เป้าหมายระยะสั้นคือการเรียนเพื่อให้จบเท่านั้น แต่ควรมองให้ไกลไปกว่านั้น มองไปถึงเวลาที่นักศึกษามีอายุครึ่งศตวรรษว่าอยากเห็นตนเองเป็นอะไร ต่อจากนั้นนักศึกษาก็จะต้องพิจารณาว่าจะเดินทางไปถึงเป้าหมายนั้นได้อย่างไร

นักศึกษาบัณฑิตในวันนี้อาจจะมีสองกลุ่มคือ กลุ่มแรกคือนักศึกษาที่มีงานประจำอยู่แล้วและมาศึกษาหาความรู้เพิ่มเติม นักศึกษากลุ่มนี้ควรถามตัวเองว่าเราต้องการจะก้าวหน้าไปสู่ตำแหน่งงานใดบ้าง ตำแหน่งงานนั้นต้องการความรู้อะไร การศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาในมหาวิทยาลัยนี้จะทำให้ได้ความรู้หรือไม่ หากเห็นว่ายังไม่สามารถจะทำให้บรรลุเป้าหมายได้ นักศึกษาก็จะต้องค้นหาความรู้ที่จำเป็นนั้นต่อไปอีกโดยเฉพาะจากในมหาวิทยาลัยแห่งนี้

กลุ่มที่สองคือนักศึกษาที่ยังไม่ได้ทำงาน นักศึกษากลุ่มนี้ควรจะต้องรีบคิดแล้วว่าในอนาคตต้องการจะเป็นอะไร อ่ยารอไปจนกว่าจะจบ เพราะเมื่อถึงจุดนั้นแล้วนักศึกษาจะสูญเสียโอกาสที่จะตัดดวงและสั่งสมความรู้ไปใช้เพื่อให้ก้าวหน้าไปถึงเป้าหมาย

ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มไหน นักศึกษาควรเขียนรายการความรู้และความสามารถที่จำเป็นที่จะทำให้ตนเองบรรลุเป้าหมายหรือวิสัยทัศน์ที่กำหนดไว้ วิธีการเขียนก็คือให้หาสมุดบันทึกอย่างดีมากสักเล่มหนึ่ง เขียนเป้าหมายและวิสัยทัศน์เอาไว้ในหน้าแรก ๆ จากนั้นก็ให้เขียนรายการความรู้และความสามารถที่ต้องการลงไป

การมีวิสัยทัศน์ที่มุ่งมั่นเป็นเรื่องที่ดีและจำเป็น แต่เมื่อมีวิสัยทัศน์แล้วเราต้องพยายามทำให้วิสัยทัศน์นั้นเป็นจริง นั่นคือจะต้องกำหนดทิศทางและก้าวเดินแต่อย่างก้าวไปสู่วิสัยทัศน์นั้น นั่นก็คือเราจะต้องมีแผนงานกำกับ

นักศึกษาไม่ว่าจะระดับใดมักจะไม่ค่อยคิดถึงแผนการเรียนรู้ นั่นคือไม่ได้กำหนดทิศทางและขั้นตอนที่จะก้าวเดินเอาไว้อย่างจริงจังนัก บางคนตั้งวิสัยทัศน์ว่าอยากได้ปริญญาเอก แต่ก็ไม่ได้วางแผนที่จะทำให้ตนเองได้ปริญญาเอกดังนั้นแม้แต่ปริญญาโทเองก็ยังเรียนไม่ผ่าน เมื่อเร็ว ๆ นี้วารสารมติชนสุดสัปดาห์ได้กล่าวถึง คุณสุภจิ สุธรรมพันธ์ ซึ่งเป็นผู้จัดการใหญ่คนแรกที่เป็นสตรีของ

บริษัท ไอบีเอ็ม (ประเทศไทย) คุณสุกจีเล่าว่าได้ทราบว่าคนเป็นตัวเลือกที่จะก้าวสู่ตำแหน่งนี้เมื่อสามปีก่อน จึงได้วางแผนอย่างมุ่งมั่นที่จะไปถึงตำแหน่งนี้ให้ได้ และในที่สุดก็ได้รับเลือกจริง ๆ นี่ก็คือพลังของการวางแผนและความมุ่งมั่น

นักศึกษาควรวางแผนการศึกษาตลอดหลักสูตร โดยนำหลักสูตรมาพิจารณาว่าจะต้องเรียนอะไรบ้าง ขณะเดียวกันก็ต้องศึกษาสภาพความเป็นจริงด้วย เพราะหลักสูตรโดยทั่วไปมักจะเขียนรายชื่อวิชาเลือกเอาไว้มากแต่อาจจะไม่สามารถเปิดสอนได้ด้วยเหตุผลใดก็ตาม ต้องสำรวจตนเองว่าต้องการเรียนอะไรและมีความสามารถที่จะเรียนเรื่องนั้นหรือไม่ ให้กำหนดแผนการเรียนของตนเองเทียบกับที่กำหนดไว้ในหลักสูตร โดยกำหนดเป็นรายภาค แล้วนำมาเขียนเป็นแผนไว้ในสมุดบันทึกของตนเอง

ในแต่ละภาคก็ควรวางแผนการเรียนให้ครบถ้วน นักศึกษาควรสอบถามอาจารย์ที่ปรึกษาว่าวิชานั้นต้องใช้ตำราอะไร มีเนื้อหามากขนาดไหน จะแบ่งเวลาอ่านตำราอย่างไรจึงจะจบและเข้าใจ จะแบ่งเวลาสำหรับทำแบบฝึกหัด สำหรับค้นคว้าหาความรู้เพิ่มเติม และสำหรับทบทวนอย่างไร

จำไว้ด้วยว่า เมื่อวางแผนแล้วก็ต้องทำไปตามแผน และคอยหมั่นตรวจสอบว่าได้ทำสำเร็จตามแผนที่วางไว้หรือไม่ ถ้าไม่เป็นไปตามแผนก็ต้องแก้ไขปรับปรุงแผนต่อไป

ลักษณะวิธีการศึกษาที่จะประสบความสำเร็จ

การศึกษาให้ประสบความสำเร็จอย่างดีนั้นเป็นสิ่งที่นักศึกษาทุกคนปรารถนา แต่บางคนก็ไม่สามารถจะพาตนไปสู่ความสำเร็จที่ปรารถนาได้ นั่นเป็นเพราะนักศึกษาเหล่านั้นไม่ทราบลักษณะวิธีการศึกษาที่เหมาะสมและมีประสิทธิภาพซึ่งจะนำมาขยายความให้ทราบต่อไปนี้

1. **Commitment to study** การศึกษาเป็นภารกิจสำคัญของนักศึกษา ดังนั้นนักศึกษาจะต้องถือว่านี้เป็นพันธกิจสำคัญที่จะต้องทำให้สำเร็จ การถือว่าการศึกษาเป็นพันธกิจนั้นหมายความว่านักศึกษามีความผูกพัน และทุ่มเทความพยายามทั้งใจ กาย เวลา และ เงิน หรืออีกนัยหนึ่งคือ ทรัพยากรให้แก่การศึกษา โดยไม่ทอดทิ้ง หากนักศึกษาไม่ถือว่าเป็นพันธกิจเสียแล้ว บางคนก็อาจจะไม่ยอมเสียสละเวลาให้กับการศึกษา บางคนไม่ยอมซื้อตำรามาอ่าน และบางคนก็ไม่มี ความสนใจที่จะเรียนรู้
2. **Ability to Study** ในการศึกษาที่นักศึกษาจะต้องมีความสามารถที่จะศึกษา เรื่องนี้สำคัญ เพราะไม่ใช่ทุกคนจะมีความสามารถไปหมด ความสามารถนี้ขอแยกเป็นความสามารถทางด้านสมองและปัญญา กับความสามารถทางด้านเครื่องมือ ในด้านสมองและปัญญานั้นเชื่อว่านักศึกษามีอยู่แล้วแต่ก็อาจจะต้องปรับให้มีระดับสูงมากขึ้นไปอีก เท่าที่ผมมีประสบการณ์

กับนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาของมหาวิทยาลัยกว่าสิบแห่ง ผมได้พบว่า นักศึกษาส่วนมากมีจุดอ่อนในด้านการสื่อสารทั้งในภาษาไทยและภาษาอังกฤษ การสื่อสารนี้ครอบคลุมทั้ง การอ่าน การพูด การเขียน การบรรยาย และการแสดงออก นั่นก็คือนอกจากสื่อสารไม่ค่อยจะเข้าใจแล้ว ยังไม่กล้าแสดงออกอีกด้วย สำหรับความสามารถในด้านเครื่องมือ นั้น เป็นสิ่งที่นักศึกษาหลายคนมองข้าม เช่น ไปนั่งฟังคำบรรยายก็ไม่มีปากกาสำหรับจดบ้าง ไม่มีกระดาษบ้าง ไม่มีเครื่องเขียนบ้าง หรือนักศึกษาด้านไอทีและคอมพิวเตอร์ก็ไม่มีคอมพิวเตอร์ใช้บ้าง ในประเด็นหลังนี้น่าสนใจเพราะนักศึกษาอาจมีความจำเป็นส่วนตัวที่ไม่อาจหาคอมพิวเตอร์ส่วนตัวมาใช้ได้ อย่างไรก็ตามนักศึกษาจะต้องพยายามแบ่งเวลาไปใช้คอมพิวเตอร์ของมหาวิทยาลัยให้ได้มากที่สุด ไม่ใช่ว่าตนเองไม่มีใช้ก็เลยไม่ชวนขวายอีก

3. **Studying Activities** นักศึกษาจะต้องมีวิธีการศึกษาที่เหมาะสมกับระดับบัณฑิตศึกษา ยุคนี้ผมคิดว่าเราก่อนข้างจะสับสนกับการปฏิรูปการศึกษาที่มีการประชาสัมพันธ์กันอย่างกว้างขวาง ผู้บริหารบางคนก็บอกว่า การศึกษาในอดีตใช้ไม่ได้ ไปผิดทาง เพราะไปเน้นที่การท่องจำ ต้องปรับปรุงใหม่ให้เป็นการศึกษาที่มีนักเรียนเป็นศูนย์กลาง การกล่าวเช่นนี้ผมคิดว่าเป็นการมองแง่เดียวเหมือนคนตาบอดคลำช้าง ผมเชื่อว่าปัญหาการศึกษาของเรานั้นอยู่ที่เราไม่ได้สร้างอาจารย์ที่มีคุณภาพและมีความรู้ให้มีจำนวนมากพอ อาจารย์ส่วนมากต้องคืนรนทำงานอื่นประกอบเพื่อให้มีรายได้พอเพียงแก่การอยู่ในสังคมต่างหาก ถ้าหากเรามีอาจารย์ที่เก่งและดีเป็นจำนวนมาก การศึกษาของเราจะดีเอง เพราะถ้าหากการศึกษาในอดีตผิด ผู้หลักผู้ใหญ่รวมทั้งผู้บริหารที่ออกมากล่าวเรื่องนี้ก็คงจะมีคุณภาพไม่ดีไปด้วย การท่องจำนั้นผมกลับเห็นว่าสำคัญมากกว่าในอดีต และเราควรให้ท่องกันมาก ๆ หากจะคิดอะไรกันที่ค้อยเปิดตำราหรือค้นจากคอมพิวเตอร์แล้วจะเก่งได้อย่างไรกัน ตัวอย่างที่เห็นชัดก็คือพุทธศาสนา หากพระสงฆ์ไม่ทรงจำพระไตรปิฎกเอาไว้ทั้งหมดแล้วจะเหลือมาถึงรุ่นเราละหรือ ปัญหาที่คนไทยทุกวันนี้ไม่เก่งนั้นไม่ได้อยู่ที่การท่อง แต่อยู่ที่เราจำแล้วเอาไปประยุกต์ไม่เป็น เราไม่มีความคิดสร้างสรรค์ และเราไม่มีหัวใจประดิษฐ์คิดค้น แม้กระทั่งการลอกเลียนทางด้านเทคโนโลยี เรายังทำกันไม่เป็น เรื่องวิธีการศึกษานี้ผมจะนำมาขยายความที่หลัง ตอนนี้อย่าให้เข้าใจเพียงว่าลักษณะการศึกษาที่ประสบความสำเร็จก็จะต้องมีวิธีการศึกษาที่ถูกต้อง
4. **Measurement and Analysis** ลักษณะประการที่สี่ก็คือการ วัดผลการเรียนรู้ของเราเองว่าได้ผลมากน้อยเพียงใด เช่น เราควรวัดว่าในแต่ละวันเราได้เรียนรู้ศัพท์ภาษาอังกฤษ หรือศัพท์วิชาการในสาขาที่เราศึกษาเพิ่มขึ้นหรือไม่ การเรียนรู้ศัพท์และหลักการสำคัญในวิชาการที่เราเรียนนั้นเป็นเรื่องสำคัญมากเพราะจะทำให้เราเข้าใจเนื้อหาวิชาได้ชัดเจนและกว้างขวางขึ้น

ขณะเดียวกันก็ช่วยให้อ่านตำราได้เข้าใจและรวดเร็วมากขึ้นด้วย ความจริงแล้วไม่ว่าเราจะทำกิจกรรมอะไรเราควรวัดผลการทำกิจกรรมนั้นเอาไว้เสมอ เช่น เมื่ออาจารย์มอบหมายงานโครงการให้ทำ เราก็ควรจะวางแผน แล้วคอยวัดว่าในแต่ละช่วงของแผนนั้น เราสามารถทำงานได้ตามที่กำหนดหรือไม่ หากไม่เป็นไปตามที่กำหนด เราก็ควรจะวิเคราะห์หาสาเหตุของความคลาดเคลื่อนนั้นว่าเกิดจากอะไร

5. **Improvement** ลักษณะประการที่ห้าก็คือการปรับปรุงตนเองอย่างต่อเนื่อง นักศึกษาจำนวนมากไม่ชอบทำแบบฝึกหัด และไม่ชอบสอบ ความจริงแล้วทั้งแบบฝึกหัดและการสอบนั้นเป็นเครื่องมือสำคัญสำหรับวัดผลตนเอง หากทำไม่ได้หรือสอบไม่ได้ เราก็ควรจะวิเคราะห์ว่าเป็นเพราะอะไร ไม่เข้าใจเนื้อหาที่เรียนหรือไม่ หรือประยุกต์ความรู้ไม่ได้ จากนั้นก็รีบปรับปรุงตนเองให้มีความสามารถในด้านนั้นมากขึ้น การปรับปรุงตัวเองอยู่เสมอเป็นเรื่องสำคัญที่ทำให้มนุษย์ก้าวหน้ามาจากชุมชนบรรพกาลมาสู่สังคมสารสนเทศ

อุปนิสัยที่จะทำให้ประสบความสำเร็จในการศึกษา

สตีเฟน โควีย์ ได้เขียนหนังสือที่ได้รับความนิยมอย่างกว้างขวางหลายเล่ม เล่มหนึ่งมีชื่อว่า The 7 Habits of Highly Effective People ซึ่งมีผู้แปลเป็นภาษาไทยว่า 7 อุปนิสัยพัฒนาสู่ผู้มีประสิทธิภาพสูง อุปนิสัยทั้ง 7 ประการนั้นได้แก่

1. ต้องเป็นฝ่ายเริ่มต้นก่อน (Proactive)
2. เริ่มต้นด้วยจุดหมายในใจ
3. ทำตามลำดับความสำคัญ
4. คิดแบบชนะ/ชนะ
5. เข้าใจคนอื่นก่อนจะให้คนอื่นเข้าใจเรา
6. ประสานพลัง
7. ลับเลื่อยให้คม

อุปนิสัยที่โควิย์กล่าวถึงนี้เน้นในด้านการทำงาน และประกอบอาชีพเป็นหลัก แต่ก็อาจจะนำมาประยุกต์ใช้กับการเรียนได้เหมือนกัน อย่างไรก็ตามผมจะไม่ขยายความอุปนิสัยทั้ง 7 ประการนี้ แต่จะขอให้นักศึกษาลองหัดประยุกต์เอง

ความจริงแล้วไทยเราก็มีภูมิปัญญาดั้งเดิมที่เกี่ยวกับอุปนิสัยสำคัญสำหรับการศึกษเหมือนกัน นั่นก็คือ สุ จิ ปุ ลิ แต่คนไทยนี้ไม่รู้ว่ามีอันนี้เป็นอะไรไปเสียแล้ว พอกล่าวถึงสุภาษิตไทย ๔ คนฟังมักจะคิดว่าเป็นเรื่องล้าสมัยแล้วเลยไม่สนใจไปเลย

สุ มาจากคำว่า สุตตะ แปลว่า ฟัง ไม่ว่าจะคิดว่าคุณยัดนี้เขยหรือไม แต่ข้อเท็จจริงก็คือสังคมไทยเป็นสังคมที่ชอบฟังและชอบดูมากกว่าชอบอ่าน เวลานี้มีผู้แต่งหนังสือมากขึ้น หนังสือที่พิมพ์ก็มีมากขึ้น แต่จำนวนพิมพ์มีน้อย ถึงกับมีการหาสถิติออกมาว่าคนไทยปีหนึ่งอ่านหนังสือโดยเฉลี่ยเพียงปีละไม่กี่บรรทัด การมาศึกษาในมหาวิทยาลัยนั้นนักศึกษาได้มีโอกาสฟังค่อนข้างมาก เพราะมหาวิทยาลัยทั่วไปยังคงเป็นแบบดั้งเดิมคือมีอาจารย์บรรยาย (อาจารย์ในประเทศอังกฤษมีตำแหน่งเป็น Reader ด้วย คือคนอ่านตำราให้นักศึกษาฟัง) แต่น่าเสียดายที่นักศึกษาหลายคนนั่งในห้องบรรยายก็จริงอยู่ แต่ไม่ได้ฟัง บ้างก็หลับ บ้างก็คุยกัน บ้างก็มัวโทรศัพท์ ส่วนคนที่ฟังอีกหลายคนก็ฟังแบบเข้าหูซ้ายทะลุหูขวา เพราะใจล่องลอยไปคิดถึงเรื่องอื่น ๆ ดังนั้น ความรู้และประสบการณ์ที่อาจารย์เล่าจึงไม่ได้ซึมเข้าไปสู่สมอง หากนักศึกษาหัดตั้งใจฟังอย่างจริงจังเพื่อให้เข้าใจเนื้อหาแล้วจะเป็นประโยชน์ต่อนักศึกษาได้มาก

จิ มาจากคำว่า จิตตะ แปลว่า เอาใจใส่หรือคิด เมื่อเราฟังแล้ว เราต้องนำเนื้อหานั้นมาคิดวิเคราะห์ หรือย่อยให้เห็นต้นสายปลายเหตุของเรื่องที่กำลังศึกษาอย่างถ่องแท้ ไม่ใช่ฟังเฉพาะเนื้อหาจบแล้วก็แล้วกัน เราต้องพยายามคิดในหลาย ๆ แง่มุม เช่น ลองคิดว่าสิ่งที่อาจารย์สอนนั้นจะนำไปประยุกต์ทางด้านอื่น ๆ ได้หรือไม่ หรือลองคิดคัดค้านเรื่องที่อาจารย์สอนแล้วพิจารณาว่าจะเป็นไปได้หรือไม่ หรือลองพิจารณาว่านอกจากตัวอย่างที่อาจารย์ยกมาอธิบายแล้ว ยังมีตัวอย่างอื่น ๆ ที่เราได้เคยประสบพบเห็นมาบ้างหรือไม่ เรามีวิธีคิดได้ต่าง ๆ นานา ทั้งคิดตาม คิดค้าน คิดแบบวิเคราะห์ คิดแบบสังเคราะห์ คิดแบบบูรณาการ ฯลฯ

ปู มาจากคำว่า ปุจฉา แปลว่า ถาม เมื่อเราคิดในด้านต่าง ๆ ออกไปอย่างกว้างขวางแล้วเราก็อาจจะเกิดสงสัยในประเด็นต่าง ๆ ที่เริ่มเกิดจากการคิดของเราก็ได้ โดยที่เราเองยังเป็นผู้เริ่มเรียน เราอาจจะยังไม่สามารถหาคำตอบต่าง ๆ ได้เอง ดังนั้นเราจึงอาจจะต้องนำเรื่องที่เรสงสัยนั้นมาถามอาจารย์ เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่แตกฉานออกไปอีก

ลิ มาจากคำว่า ลิขิต แปลว่า เขียน ไม่ว่าจะจะได้ยินได้ฟังคำบรรยายหรือการตอบคำถามของอาจารย์หรือ การคิดแบบต่าง ๆ นานาของตัวเองแล้ว เราก็ควรจะบันทึกเรื่องเหล่านั้นเอาไว้เพื่อการอ้างอิงและใช้งานในอนาคต เราไม่ควรปล่อยฟังเฉย ๆ เพราะไม่ช้าเราก็จะลืมเรื่องที่ได้อินนั้นไปหมด ผมมักจะพูดเสมอว่า หลังจากเรียนแต่ละคาบจบแล้ว พอนักศึกษาเดินออกนอกห้องบรรยายจะลืมเรื่องที่เรียนไป 50% พอกลับถึงบ้านลืมไปอีก 25% และ ทุกวันจะลืมอีก 75% ของเรื่องที่ยังจำได้ ดังนั้นหากไม่จดเอาไว้ทบทวนในภายหลังแล้ว ไม่ช้าเราจะไม่เหลืออะไรอยู่ในสมอง

เมื่อวันที่ 19 มกราคม ที่ผ่านมา ผมไปประชุมที่ห้องประชุมสโมสร บัณฑิต ที่อาคารสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ บนฝาผนังได้ติดโปสเตอร์กล่าวถึงการฝึกฝนทางปัญญา

เอาไว้สืบประการ ผมเห็นว่าการฝึกฝนนี้เป็นการสร้างอุปนิสัยเพื่อความสำเร็จของนักศึกษาบัณฑิตด้วย จึงขอนำมาขยายความให้รู้กันทั่ว ๆ ดังนี้

1. **การสังเกต** นักศึกษาในยุคนี้ต้องมีนิสัยเป็นนักวิทยาศาสตร์มากกว่านักศึกษาในอดีต ไม่ว่าจะเป็นักศึกษาหลักสูตรใดต้องหัดหมั่นสังเกตทุกสิ่งทุกอย่าง สังเกตเนื้อหาในวิชาว่าเชื่อมโยงไปสู่วิชาอื่นอย่างไร สังเกตความเป็นไปในบ้านเมืองว่าสามารถนำความรู้มาอธิบายสิ่งที่เกิดขึ้นได้หรือไม่ สังเกตการทำงานของบริษัทหรือหน่วยงานต่าง ๆ ที่เราไปเกี่ยวข้องเพื่อพิจารณาว่ามีปัญหาอะไร และ ถ้าเราเป็นผู้มีอำนาจเราจะแก้ปัญหา นั้นได้อย่างไร เราต้องสังเกตแม้กระทั่งตัวเราเอง เช่น เรารู้สึกไม่สบายบ้างหรือไม่ ไม่สบายในเวลาใด เกิดขึ้นในสถานการณ์ใด การสังเกตจะทำให้เราเข้าใจความเป็นไปของโลกมากขึ้น
2. **การบันทึก** นักศึกษาจะต้องหัดบันทึกสิ่งที่ตนได้สังเกต และได้เรียนรู้ ในเมืองไทยเรานี้มีนักบันทึกที่บรรดาครูบาอาจารย์ยกขึ้นมาเป็นตัวอย่างอยู่เสมอ นั่นก็คือสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาสยามบรมราชกุมารี ฯ เราจะสังเกตเห็นเสมอว่าเมื่อพระองค์ท่านเสด็จไป ณ ที่ใดก็จะทรงซักถามและทรงจดบันทึกลงในพระสมุดเป็นประจำ การหัดบันทึกจะทำให้เราได้หัดใช้ทั้งความสามารถในการคิด และ เขียน นอกจากนั้นยังสามารถเก็บเรื่องราวที่ได้พบเห็นเอาไว้อ้างอิงได้ด้วย การบันทึกเวลานี้ทำได้ง่าย บางคนอาจจะชอบบันทึกลงในสมุดไดอารี หรือสมุดบันทึกทั่วไป และบางคนอาจจะชอบบันทึกในคอมพิวเตอร์ หรือแม้แต่จัดทำเว็บไซต์เพื่อบันทึกสิ่งที่ได้เรียนรู้เอาไว้ด้วย ไม่ว่าจะด้วยวิธีใด ขอให้สร้างระบบของตนเองและทำให้เป็นนิสัย นายแพทย์คนหนึ่งบอกให้ผมบันทึกแม้แต่อาการเจ็บป่วยเล็ก ๆ น้อย ๆ ของตัวผมเองเอาไว้เป็นประจำทุกวันด้วย เพราะอาการเหล่านี้อาจช่วยให้แพทย์สามารถวินิจฉัยความเจ็บป่วยของผมได้แม่นยำมากขึ้น
3. **การนำเสนอ** ข้อความบนโปสเตอร์ชี้แนะว่าเราควรฝึกฝนการนำเสนอรายละเอียดต่าง ๆ ให้ผู้อื่นเข้าใจได้ การนำเสนอนี้มีทั้งการนำเสนอด้วยวาจา หรือ การจัดทำข้อความสำหรับนำเสนอด้วยคอมพิวเตอร์ การนำเสนอแบบหลังนี้ต้องอาศัยความสามารถทั้งในด้านการจัดทำแฟ้มนำเสนอ และการนำเสนอด้วยวาจา ผมเองเห็นว่าเรื่องเหล่านี้ทั้งหมดอาจสรุปว่าเป็นการแสดงออก (expression) นั่นคือ นักศึกษาจะต้องมีความสามารถในการแสดงออกถึงความคิดเห็นและความรู้ทางวิชาการต่าง ๆ

ความสามารถนี้อาจฝึกฝนให้ได้ดี แม้แต่กับคนที่ไม่เคยมีทักษะมาก่อน แต่เข้าใจว่า
หลักสูตรระดับบัณฑิตศึกษาส่วนใหญ่ไม่มีวิชานี้ให้เรียน

4. **การฟัง** การฟังนั้นความจริงเป็นศิลปะอย่างหนึ่ง และที่จริงก็ต้องเรียนรู้ด้วยมีฉะนั้น
จะฟังแล้วไม่สามารถเข้าถึงสาระของเนื้อหาได้ ผมเองอยากจะเพิ่มการอ่านเข้ามาใน
เนื้อหาส่วนนี้ด้วย เพราะแม้ว่าสังคมไทยจะเป็นสังคมการฟัง แต่เราจะต้องช่วยกันหัน
หลังคมไปสู่การอ่านให้มากขึ้นด้วย
5. **การตั้งคำถาม** การตั้งคำถามเองก็เป็นศิลปะอย่างหนึ่ง ผมเองเคยเขียนหนังสือไว้เล่ม
หนึ่ง ภายในเล่มมีแต่คำถามนับร้อย ๆ แต่ไม่มีคำตอบเลย เพราะเขียนเพื่อให้อ่าน
หัดตั้งคำถามสนุก ๆ อันที่จริงฝรั่งเองก็เขียนหนังสือเกี่ยวกับวิธีการตั้งคำถามเอาไว้
หลายเล่มด้วยกัน การตั้งคำถามที่เหมาะสมและเจียบคมจะช่วยให้ในการทำงานและการ
บริหารจัดการได้มากทีเดียว
6. **การตั้งสมมติฐาน** เป็นการตั้งประเด็นเรื่องที่ยากค้นหาคำตอบอย่างมีหลักการ
โดยทั่วไปแล้วในชีวิตของคนเรานั้น มีเรื่องที่เราไม่ทราบมากมาย บางเรื่องนั้นอาจจะ
มีแต่เราเท่านั้นที่สนใจ แต่บางเรื่องก็อาจจะน่าสนใจสำหรับคนอื่น ๆ ด้วย เช่น เรา
อาจจะสงสัยว่าคนที่หายใจลึก ๆ ยาว ๆ นั้นน่าจะไม่ค่อยเป็นหวัด และเราอาจจะ
พิสูจน์โดยการสอบถามคนที่เราสังเกตเห็นว่ามีนิสัยหายใจลึก ๆ เสมอ แต่ก่อนที่เราจะ
สอบถาม เราจะต้องตั้งเป็นสมมติฐานก่อนว่า “คนที่หายใจลึกเสมอจะ ไม่ค่อยเป็น
หวัด” การหัดตั้งสมมติฐานจะทำให้เราพิจารณาเห็นปัญหาและขอบเขตได้ดีขึ้น เป็น
การฝึกฝนทางปัญญาที่ดี
7. **การหาคำตอบ** เมื่อตั้งสมมติฐานแล้ว ก็ต้องรู้จักหาคำตอบ การหาคำตอบอาจจะเป็น
การสอบถามผู้รู้ อาจจะเป็นการค้นหาคำตอบในตำรา หรือในวารสารวิชาการ หรือ
แม้แต่ในหนังสือพิมพ์รายวัน การค้นหาคำตอบนั้นจำเป็นจะต้องรู้จักการใช้
แหล่งข้อมูลเช่นห้องสมุด หรือ คอมพิวเตอร์เป็นอย่างดี ซึ่งเรื่องเหล่านี้ก็พอจะฝึกฝน
ได้โดยไม่ยากนัก
8. **การวิจัย** การวิจัยเป็นการหาคำตอบหรือการพิสูจน์สมมติฐานแบบหนึ่ง การวิจัยมี
หลายแบบ มีทั้งการวิจัยเอกสาร ซึ่งเป็นการค้นหาข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ การวิจัย
เชิงสำรวจ ซึ่งนิยมใช้วิธีส่งแบบสอบถามให้ผู้ที่น่าจะเกี่ยวข้องกับเรื่องนั้น ๆ เป็น
ผู้ตอบ การวิจัยโดยการทดลองทางวิทยาศาสตร์ การวิจัยโดยการทำแบบจำลองทาง

คณิตศาสตร์ การวิจัยเชิงคุณภาพ งานวิจัยเหล่านี้มีลักษณะและวิธีการอย่างไร

นักศึกษาบัณฑิตทุกคนจะต้องศึกษาหาคำตอบเอง

9. การเชื่อมโยงบูรณาการ การที่โลกเราก้าวเข้าสู่ยุคสารสนเทศนั้น มีความหมายว่าเราต่างก็ได้รับข้อมูลข่าวสารเรื่องต่าง ๆ มากมายทั้งในส่วนที่เป็นเนื้อหาในสาขาวิชาที่เราเรียนรู้ และ ในสาขาอื่น ๆ ปัจจุบันนี้การที่จะรู้เรื่องอะไรเพียงเรื่องเดียวนั้น ไม่พอเสียแล้ว เราจำเป็นจะต้องรู้เรื่องต่าง ๆ มากขึ้น และจะต้องสามารถเชื่อมโยงเรื่องต่าง ๆ ที่เรารู้เข้าด้วยกันเพื่อให้เราเข้าใจความเป็นไปของโลกได้ดีขึ้น
10. การเขียนและเรียบเรียงทางวิชาการ ผมได้เคยตั้งข้อสังเกตว่าสังคมไทยเป็นสังคมฟังมากกว่าสังคมอ่าน มาถึงตอนนี้ผมอยากจะตั้งข้อสังเกตเพิ่มเติมว่าสังคมไทยเป็นสังคมพูดมากกว่าเขียน (แม้ว่าจะเขียนกันมากขึ้น) หากลองสำรวจทางสถิติดูแล้วผมเชื่อว่าคนไทยอาจจะเขียนกันน้อยกว่าชาติอื่น ๆ ก็ได้ หากเราลองสังเกตนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาไทย จะพบว่าขณะนั่งรอเครื่องบินอยู่นั้นหลายคนจะจดบันทึกบ้าง เขียนไปรษณียบัตรบ้าง และบางคนก็ขอใช้บริการอีเมล ส่วนนักท่องเที่ยวไทยนั้นไม่ว่าจะไปไหนก็เห็นแต่พูดคุยกันตลอดเวลา ในเมื่อการเขียนกลายเป็นกิจกรรมที่คนไทยไม่คุ้นเคยเสียแล้ว การเขียนทางวิชาการก็พลอยมีน้อยตามไปด้วย จะมียกเว้นก็แต่เฉพาะงานเขียนที่จะต้องนำเสนอขอตำแหน่งทางวิชาการ ซึ่งเท่าที่ทราบมาหลายคนก็ไม่ได้เขียนเอง นักศึกษาไทยควรจะได้รับการศึกษาฝึกฝนให้เขียนและเรียบเรียงงานเขียนทางวิชาการให้มากขึ้น เพราะจะทำให้มีการเผยแพร่ผลงานกันมากขึ้นด้วย (บางครั้งผมก็ไม่แน่ใจว่า ที่ไม่เขียนนั้นเพราะเขียนไม่เป็นหรือเพราะหวงวิชา)

ปฐมบทสำหรับการศึกษา

ผมได้กล่าวถึงลักษณะการศึกษาที่ดีโดยใช้แนวคิดที่เป็นภูมิปัญญาไทยทั้งเก่าและใหม่ไปแล้ว ภูมิปัญญาที่กล่าวมานี้ต่างก็ได้รับอิทธิพลมาจากพุทธศาสนาค่อนข้างมาก แต่เมื่อค้นต่อไปอีกก็ยังมีคำสอนทางพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาอีกมาก ผมเคยจดเรื่องบุพภาคของการศึกษาเอาไว้ในสมุดเป็นคำสอนของพระอาจารย์ ไชยา อภิขโย วัดป่าตาดน้ำพุ จังหวัดอุดรธานี แต่ผมจำไม่ได้ว่าจดมาจากที่ใด บุพภาคหรือปฐมบทของการศึกษามีดังนี้

1. กลยามมิตตตา มีเพื่อนดี มนุษย์เราต้องมีเพื่อน แต่เราจะต้องพิจารณาด้วยว่าผู้ที่เป็นเพื่อนที่เราคบหากันนั้นมีวิแววว่าจะเป็นเพื่อนที่ไม่ดีหรือไม่ หากเป็นเช่นนั้นก็ควรจะหลีกเลี่ยง คดีความต่าง ๆ ทั้งทางอาญาและทางแพ่งที่ทำให้ศาลต้องเสียเวลามากมาย

ในเวลาส่วนใหญ่มีสาเหตุมาจากการคบเพื่อนที่ไม่ดีแทบทั้งนั้น เพื่อนที่พฤติกรรมไม่ดีชวนเราไปทำทุจริต ก่อกรรมทำชั่ว ประทุษร้ายผู้อื่น แม้เราจะไม่ยุ่งเกี่ยวกับในขณะนั้นแต่ก็อาจจะถูกลากตัวเข้าไปพัวพันกับเหตุการณ์และต้องถูกลงโทษไปด้วย ดังนั้นเราต้องแสวงหาเพื่อนที่ดี เพื่อนที่แนะนำในเรื่องดี ๆ สนทนาในเรื่องที่มีประโยชน์ และคอยช่วยเหลือสนับสนุนกันและกัน

2. **ศีลสัมปทา** โดยศัพท์ก็คือการถือศีล 5 เป็นอย่างน้อย แต่นั่นแหละโลกยุคนี้มองเห็นว่าการถือศีลเป็นเรื่องคร่ำครึ ดังนั้นท่านที่นำเรื่องนี้มาเสนอจึงเปลี่ยนเป็น การจัดระเบียบชีวิต นั่นคือจัดให้ตนเองมีพฤติกรรมที่เหมาะสม ไม่ทำอะไรในทางที่ผิด กฎหมาย สำหรับทางด้านการศึกษาในระดับบัณฑิตศึกษานั้น พฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมอย่างหนึ่งก็คือการไม่หยิบเอาเนื้อหาบทความ งานวิจัย และ ตำราของผู้อื่นมาแอบอ้างว่าเป็นของเรา การกระทำนี้ภาษาอังกฤษเรียกว่า Plagiarism ซึ่งถือเป็นความผิดร้ายแรง หากเป็นงานวิจัยของนักศึกษาเองแล้ว ความผิดนี้อาจถึงขั้นไล่ออกได้
3. **ฉันทสัมปทา** หมายถึงความยินดีในการศึกษา นักศึกษาจะต้องเริ่มต้นศึกษาด้วยความรักในความรู้ รักที่จะศึกษาหาความรู้เพิ่มเติม หลายคนเรียนไปบ่นเมื่อ ๆ ไป แบบนี้ การศึกษาก็ไม่ประสบความสำเร็จ นักศึกษาอาจจะจบการศึกษาได้จริงในที่สุด แต่จะไม่ได้เรียนรู้อะไรเลย ดังนั้นนักศึกษาจะต้องพยายามสร้างฉันทะ หรือความรักในการเรียนเป็นประจำ ความรักนี้ให้เฟื่องไปที่เนื้อหาความรู้ อย่าไปคิดที่ตัวอาจารย์ อาจารย์จะสอนดีหรือไม่ดี พุดเก่งหรือไม่เก่ง อธิบายชัดหรือไม่ชัด เป็นเรื่องอันเป็นความเคยชินของอาจารย์แต่ละคน อย่าไปคิดว่าเพราะอาจารย์อธิบายไม่ดีเลยไม่ชอบวิชานี้ ให้หาวิธีที่จะเรียนรู้จากตำรามาประกอบเอาเองจะดีกว่า
4. **อัตตสัมปทา** หมายถึง การทำตนเองให้พร้อมหรือสมบูรณ์ ตรวจสอบว่าตนเองมีความสามารถหรือทักษะพร้อมหรือไม่ ถ้าหากเห็นว่ายังบกพร่องอยู่ก็พยายามสร้างความสามารถนั้นให้มากขึ้นเพื่อจะได้พัฒนาให้มากยิ่งขึ้นไปอีก
5. **ทัญญูสัมปทา** หมายถึง การรู้จักมองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ปรับค่านิยม และทัศนคติให้ถูกต้องตามความเป็นจริง การมาศึกษานั้นเป็นการเรียนรู้วิถีชีวิตที่ถูกต้องในสาขานั้น เช่น ด้านเทคโนโลยีสารสนเทศก็มาศึกษาว่าวิถีชีวิตวิเคราะห์ปัญหาของหน่วยงานที่ต้องการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเป็นอย่างไร ในด้านเศรษฐศาสตร์ก็เป็นการศึกษาวิถีวิเคราะห์ปัญหาเศรษฐศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับทรัพย์สินรูปแบบต่าง ๆ ไม่ว่า

จะเรียนเรื่องอะไรเราต้องเข้าใจกรอบของการมอง และต้องสามารถกำหนดขั้นตอน และสมมติฐานของการมองได้อย่างถูกต้องด้วย

6. **อัปมาทสัมปทา** หมายถึงการไม่ประมาทในการดำเนินชีวิต ในการศึกษาชั้นนอ่า ประมาทว่าเป็นวิชาที่ตนเองรู้มาแล้ว ไม่ต้องเข้าเรียนหรือศึกษาก็ได้ ไม่ต้องทำแบบฝึกหัดก็ได้ เพราะรู้มาหมดแล้ว แบบนี้จะทำให้เราเข้าไม่ถึงหลักการที่อาจารย์นำมาสอน ขอบเขตตัวอย่างของผมเองประกอบ เมื่อราวสี่สิบปีมาแล้วผมสอนวิชาการเขียนโปรแกรมต่อเนื่องมาราวยี่สิบปี นักศึกษาของผมในช่วงแรกไม่มีใครรู้เรื่องการเขียนโปรแกรมมาก่อน แต่ระยะหลังเริ่มมีคนรู้มาก่อนมากขึ้น คนที่รู้มาแล้วนั้นมีความสามารถจริง แต่หลายคนประมาท ไม่ได้ฝึกปฏิบัติให้มากพอ เมื่อมาพบโจทย์ข้อสอบซึ่งต้องอาศัยการวิเคราะห์แก้ปัญหาที่จะต้องทำให้เสร็จในเวลาจำกัด ก็แก้ไม่ได้เพราะอ่อนซ้อมอ่อนปฏิบัติ ทำให้ได้คะแนนไม่ดีนัก
7. **โยนิโสมนสิการสัมปทา** หมายถึงการรู้จักคิด คิดเป็น คิดถูก คิดให้สอดคล้องกับหลักความเป็นจริง และพิจารณาเหตุผลด้วยความแยบคาย จนกระทั่งหายสงสัย เข้าใจในความเป็นจริงของเรื่องนั้น ๆ การคิดหาเหตุผลเป็นเรื่องที่คนไทยโดยทั่วไปไม่ค่อยได้ฝึก ดังนั้นเราจึงได้เห็นข่าวคนไทยไปกราบไหว้ต้นกล้วยประหลาด สัตว์ประหลาด หรือ สิ่งของประหลาด ๆ อยู่เสมอ ข้างฝ่ายสื่อมวลชนนั้นแทนที่จะช่วยแนะนำในทางที่มีเหตุมีผล ก็กลับประโคมข่าวให้คนงมงายกันต่อไป นักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาจำเป็นจะต้องหัดคิดให้เป็นเหตุเป็นผล และถูกต้องตามทำนองคลองธรรมเสมอ

วันนี้เราได้รู้อะไรเพิ่มหรือไม่

อาจารย์วิทยากร เชียงกูร นักคิดคนหนึ่งของไทยได้ตั้งคำถามไว้ในชื่อหนังสือที่ท่านเขียนสมัยหนุ่ม ๆ ว่า “เราจะไปทางไหนกัน” หนังสือเล่มนี้พิมพ์ในยุคที่คนไทยจำนวนมากสับสนต่อชีวิต และพยายามแสวงหาคำตอบที่เป็นรูปธรรมให้ได้

เมื่อเวลาผ่านไป ผมคิดว่าคำตอบเริ่มจะชัดเจนขึ้นเมื่อมองจากการเปลี่ยนแปลงของสังคมขณะนี้สังคมกำลังก้าวไปสู่สังคมความรู้ ซึ่งจริงๆ แล้วจะเป็นสังคมที่นำความรู้มารับใช้นักการเมือง นักธุรกิจ นักปราชญ์ หรือชาวบ้าน ก็ไม่ใช่เรื่องที่เราจะต้องไปคิดถึง เราควรคิดแต่เพียงว่าเราจะต้องก้าวไปสู่สังคมความรู้ให้ได้

ดังนั้นคำตอบสำหรับอาจารย์วิทยากร เชียงกูร ก็คือ “เราจะไปทางที่ทำให้เรามีความรู้มากขึ้น”

ผมเชื่อว่าชีวิตของเรานั้นแม้ในที่สุดแล้วจะเดินทางไปสู่จุดจบเดียวกันคือความตาย แต่ระหว่างการเดินทางของชีวิตนั้นเราจะต้องสั่งสมความรู้ คือต้องรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม ทางโลกก็คือการรู้และเข้าใจความหมายของจักรวาล โลก ธรรมชาติ และสังคม ส่วนทางธรรมก็คือการรู้และเข้าใจความหมายของธรรมะในแต่ละศาสนาที่มนุษย์แต่ละคนนับถือ ความรู้และความเข้าใจทั้งทางโลกและทางธรรมนี่ในที่สุดแล้วจะทำให้เราสามารถอยู่บนโลกได้อย่างมีความสุขและด้วยความรู้เท่าทัน หากเราเจ็บป่วยด้วยโรคภัยไข้เจ็บใด ๆ เราก็มองเห็นสภาพความเป็นจริงและหาทางเยียวยาให้พ้นจากความเจ็บป่วยได้ หากเราประกอบอาชีพแล้วถูกผู้อื่นโกงเราก็มองเห็นสภาพความเป็นจริงว่าเรานั้นแหละที่ยังคอยทักษะหรือเกิดความโลภจนทำให้ผู้อื่นโกงเราไปได้ จากนั้นเมื่อทราบแล้วเราก็สามารถสร้างแนวทางแก้ไขหรือเกราะกำบังไม่ให้ต้องถูกผู้อื่นโกงเราได้อีก

ชีวิตคนเรานั้นสั้นนัก เราควรถามตัวเองในแต่ละคืนก่อนที่เราจะล้มตัวลงนอนว่า วันนี้เราได้เรียนรู้มากกว่าเมื่อวานหรือไม่ หากเราไม่ได้เรียนรู้อะไรเลยก็เท่ากับเราสูญเสียชีวิตวันนั้นไปโดยเปล่าประโยชน์ แต่ถ้าหากเราได้เรียนรู้มากขึ้นก็เท่ากับว่าเราเข้าไปใกล้เส้นทางไปสู่ยุคความรู้ของเราเองมากขึ้นอีกหนึ่งก้าว

**ขอให้นักศึกษาทุกคนประสบความสำเร็จในการก้าวเดินไปบนเส้นทางของการเรียนรู้
สวัสดิ์ครับ**
